

УДК 821.161.2:7.036.5/7:165.12-027.543В.Стефаник
DOI: 10.31471/2304-7402-2022-16(63)-245-253

ТЕМА УКРАЇНИ В ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Михайло Гнатюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка;
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000;
e-mail: mychajlo.hnatiuk@gmail.com*

Дослідник аналізує новели В. Стефаника, в яких автор осмислює становлення національної свідомості українців після невдачі визвольних змагань 1918-1920 рр. Патріотична тема, яка на зламі ХІХ-ХХ ст. знайшла художнє втілення у зображенні письменником покривдженого селянства, у другий період творчості прозаїка (1916-1936 рр.) реалізувалась у творах, що зображали становлення нового покоління національно свідомих українців, які вийшли із цього селянства. Автор дослідження аналізує новели «Марія», «Сини», залучаючи до аналізу публіцистику та листування письменника. Це дозволяє стверджувати, що творчість В. Стефаника цього періоду стала одним з яскравих патріотичних зразків української літератури першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Василь Стефаник, тема України, художньо-публіцистичний дискурс, «внутрішній діалог», експресіонізм.

Тема України у творчості Василя Стефаника стала предметом аналізу у студіях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Лесі Українки, Б. Лепкого, В. Морачевського. Значно наочніше тема патріотизму Стефаникового слова представлена у дослідженнях українських учених 20–30-их рр.: студії Марка Черемшини, Д. Лукіяновича, В. Дорошенка, М. Семчишина. Тема України у В. Стефаника була предметом аналізу дослідників-стефаникознавців 60–70-их рр. ХХ ст. (В. Костащук, Ф. Погребенник, В. Лесин).

В умовах незалежності України тема України осмислена у працях Ф. Погребенника, Р. Піхманця, С. Хороба та інших.

Тема України значною мірою звучить у другому періоді творчості, що наступив після творчої перерви 1901–1916 рр., яка зумовлена смертю матері (1900), смертю дружини Ольги Гаморак (1914), значно вплинула на письменника І світова війна, громадська активність (письменник стає членом Головної Української Ради, яка в умовах війни займалася проблемами життя української людності, що опинилася за межами своїх домівок).

Події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. 1 листопада

1918 року у Львові проголошено Західно-Українську Народну Республіку. А через кілька місяців В. Стефанік разом з делегацією ЗУНР (головою був Лев Бачинський, товариш письменника ще з часів навчання в Коломийській гімназії) брав участь у святі соборності української держави 22 січня 1919 року.

Художнє осмислення письменником теми України, її народу спостерігаємо ще з перших творів (1897–1901). Проте вона стає провідною у другий період (1916–1936). Розпад двох імперій: Російської та Австро-Угорської дав надію на постання нової української держави. На жаль, програні Національно-визвольні змагання українців (1918–1920 рр.) надовго відкинули державницьку ідею, хоча вона жила у суспільній свідомості, як і у мистецькій спадщині і літературі, публіцистиці, образотворчому мистецтві, музиці.

У другий період творчості (1916–1936) виходить збірка В. Стефаніка «Дорога» (Львів: НТШ, 1917), куди увійшли твори: «Скін», «Давнина», «Вістуни», «Май», «Палій», «Кленові листки», «Похорон», «Сон», «Басараби», «Озимина», «Злодій», «Такий панок».

У 1918 році виходить збірка В. Стефаніка «Синя книжечка» (Львів: Діло). До збірки увійшли новели: «Синя книжечка», «Виводили з села», «Стратився», «В корчмі», «Лесева фамілія», «Мамин синок», «Майстер», «Побожна», «Катруся», «Ангел», «Сама саміська», «Осінь», «Шкода», «Новина».

У 1926 році виходить збірка В. Стефаніка «Земля. Нариси й оповідання» з передмовою Дениса Лукіяновича. До збірки увійшли твори «Вона – земля»: присвячую пам'яті мого батька; «Марія»: присвячую пам'яті Івана Франка; «Діточа пригода», «Пістунка», «Сини»: присвячую мійому другові Левкові Бачинському; «Воєнні шкоди»; «Morituri»: присвячую Володимирові Дорошенкові; «Дід Гриць».

У тому ж 1926 році українська громадськість широко святкує 55-річний ювілей письменника. «Товариство письменників і журналістів ім. Івана Франка» провело величну академію на честь ювіляра, на якій промовляли близькі Стефанікові побратими: Марко Черемшина (Іван Семанюк), Богдан Лепкий, молодші колеги: літератори Михайло Рудницький, Роман Купчинський, Остап Луцький, актриса Софія Федорцева. Особливо зворушливо на академії прозвучав вірш М. Черемшини «Під осінь» з присвятою Василеві Стефаніку:

*Не банно ми за богацтвом ані за ланами –
Лиш банно ми за весною та й за співанками.
Лиш банно ми, пане брате, за сумом пиениці –
За білими неділями, шепотом керниці...
Зимну осінь, пане брате, переосіную –
Але тої України не перебаную.*

У другій половині 20-их рр. Василь Стефаник жив переважно у Русові, час до часу виїжджаючи до Коломиї, до Львова, листуючись з найближчими приятелями і друзями: митрополитом Андреем Шептицьким, Ольгою Кобилянською, Оленою Кульчицькою, Левком Бачинським, Денисом Лукіяновичем, Михайлом Рудницьким. У 1926 році з'являються статті про творчість письменника у Львові, Празі, на підрадянській Україні, які належали перу М. Шаповала, М. Рудницького, В. Будзиновського, Д. Донцова, Д. Лукіяновича, М. Семчишина та ряду інших літераторів і мистецтвознавців. У 30-их рр. Стефаник обраний головою товариства «Письменників і журналістів ім. Івана Франка». Письменника гнітило тавро «песиміста», котре намагалися приклеїти до його новел деякі критики того часу. Натомість письменника захоплювало вдумливе прочитання його новел. Висловлюючи вдячність Д. Донцову за його статтю «Поет твердої душі», письменник писав: «Я не певний, чи я загалом маю душу і чи вона тверда, але мушу Вам вірити. Не вірю однак ж, що я такий великий письменник, але студія Ваша доказує, що це Ви великий».

Подивляю все Ваш блискучий стиль і непереможну силу, з якою Ви впливаєте на читача ще кілька разів буду читати цю студію, і аж тоді, може, мене загіпнотизуєте, що я увірю в свою великість, бо тепер вірю лише у Вашу» [3, т. 1, кн. 2, с. 309].

У деяких листах до письменників і критиків В. Стефаник критично ставився до ювілейних виступів та статей, зокрема у листі до Дениса Лукіяновича письменник писав: «Дорогий Денисе! В «Літературно-науковому вістнику» перечитав твої компліменти, чи не забагато їх?» [3, т. 1, кн. 2, с. 307].

Твори письменника ілюструють визначні художники, серед яких і В. Касян, земляк письменника. У листі до редакції часопису «Світ» (1927) письменник висловлює вдячність за вітання до ювілею (1926) та за графічні роботи В. Касяна, які були надруковані на сторінках журналу та глибоко зворушили його. Тут же надруковане вітальне слово до живих і мертвих побратимів письменника – майстрів слова Наддніпрянщини: «...Стою на вуглі своєї хати і простягаю до Вас руки. Поздоровте від мене всі дужі таланти у Вас і привітайте Олену Пчілку та тіні Лесі Українки й Михайла Коцюбинського. Ви молоді передайте мій найнижчий поклін Михайлові Грушевському, Сергієві Єфремову і Агатангелу Кримському...» [3, т. 1, кн. 2, с. 403].

Розділене Збручем єдине тіло українського народу ще сильніше ятрить зболену душу письменника. Добре знані Стефаникові місця Наддніпрянщини ще з часу відвідин Полтави, Києва, Канева у 1903 році, а пізніше участю у акті Злуки Західно-Української Народної Республіки та Української Народної Республіки відгукуються болем на теперішню тра-

гічну історію. До Галичини доходять звістки про голодомор на Великій Україні, нищення української науки і культури, що почалося ще з кінця 20-их рр. Переслідуються молоді сили української інтелігенції, у тому числі і ті, хто був учнями письменника: Г. Косинка, В. Підмогильний, Є. Плужник. Період більшовицької «українізації» змінюється великим терором на підсоветській Україні.

В. Стефаник відкликає свою кандидатуру у члени Всеукраїнської Академії Наук (1929), хоча це певним чином могло покращити фінансовий стан його родини.

У 1933 році виходить у Львові збірка творів В. Стефаника «Твори», весь прибуток від якої був призначений письменникові. Не зважаючи на це, фінансове становище митця залишалося досить складним. На допомогу прийшов великий митрополит Андрей Шептицький. Ця підтримка допомогла вирішити питання освіти дітей (Юрка, Кирила, Семена).

А тим часом різко починає підупадати здоров'я. У 1930 р. В. Стефаник пережив параліч, в останні роки хворий письменник вже не міг творчо працювати. До всього додалося запалення легень. 7 грудня 1936 р. В. Стефаник помер. В ці холодні дні тисячі людей провели його від рідного обійстя на місце вічного спочинку на пагорб у Русові. Поховали письменника поруч із матір'ю.

У творах В. Стефаника кінця XIX – початку XX ст. звучить тема молодих селянських синів, які, одержавши освіту, присвячують свої сили визволенню України з-під національного та соціального гніту. Вони стали активними діячами радикальної партії, членом якої був і сам письменник. Ці ідеї проступають у його новелі «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святий вечір» (1897). Новела написана у формі листа Федора, який ув'язнений «в Станіславі, в кременалі». Федір прагнув неправду корчувати, а тим часом його жінку вбили, дітей лишили на волю Божу. З надзвичайною експресією поданий лист Федора до брата Василя: «Коби ти, брате Василю і ви, мамо, абисте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла» [3, т. 1, кн. 1, с. 211].

Особливо яскраво тема України звучить у першому мистецькому полотні, написаному В. Стефаником після довгої мовчанки (1900–1916), новелі «Марія», яка присвячена Іванові Франкові. Критика схильна вважати, що І. Франко, який як автор ряду художніх і літературознавчих студій, присвячених Т. Шевченкові, мав безпосередній вплив на створення Марії-матері у В. Стефаника. У творі селянка Марія вперше за роки війни відчула себе рівною з синами-козаками, які «співали, розмовляли, читали книжки, ласкаві до простого народу, і нарід до них прилип, коло них цвив: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах» [3, т. 1, кн. 1, с. 294-295].

Але прийшла революція. Прийшов народний зрив. І сини повернулися до Марії на те тільки, щоб попроситися з матір'ю, їх кликав вищий обов'язок. Обов'язок, що його тоді ще не могла зрозуміти мати-мужичка. «Я не знала добре, що я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти» [3, т. 1, кн. 1, с. 295].

Сама Україна, що забирає її дітей, попри жаль, збудила у серці мами-мужички її любов до себе. Коли в її хату заходять жовніри, українці з російської царської армії, Марія ховає образ Шевченка собі за пазуху й каже: «Можете мене отут зарізати, а образа не дам».

Коли Марія переконалася, що солдати хочуть вшанувати образ, глянула на них непевно, підступила й сказала: «Відай ви тоті, що мої сини вас любили... Українці... І підлізла Марія на грядки, виймила з скрині сорочку й подала роздягнутому. – Вбирай, це з мого сина; Бог знає, чи верне, чи буде її носити» [3, т. 1, кн. 1, с. 294].

На відміну від попередніх творів новела «Марія» містить пейзажні картини воєнної хуртовини І світової війни, але ці картини, написані скупими мазками, сприяють глибшому сприйманню мрій і почуттів героїні, яка переживає за долю своїх дітей: «Там її сини, може, вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти» [3, т. 1, кн. 1, с. 294]. Майстерність новеліста виявляється не в епічній розповіді про воєнні події, а в аналізі психології матері, її роздумів про долю своїх дітей. Тут автор майстерно використовує «внутрішній монолог»: «Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині, на переді, горіло її серце» [3, т. 1, кн. 1, с. 295]. У час народного зриву сини повертаються до Марії, щоб попроситися перед великою битвою за волю України.

Художня розповідь В. Стефаніка психологічно тонко передає настрій матері-селянки, але не у сентиментальних тонах, а у правдивій настанові боротьби нового покоління селянських синів за майбутнє України. Як і сини Марії, які десь там далеко, до її хати входять козаки. У них вона побачила єдинокровних братів її синів, що шанують українські традиції, а слово Шевченка несуть у широкі маси. Глибоко западають у душу Марії слова молодого козака: «А оці хустини, що ми ними Шевченка вбрали, це ж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював» [3, т. 1, кн. 1, с. 295].

В. Стефанік подає у новелі картину майбутнього України у сприйнятті Марії: «Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море, а нарід зривається на ноги. Напереді її сини, і вона з ними йде на

тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче і голосить за своїми дітьми; хоче, щоби всі були вкупі» [3, т. 1, кн. 1, с. 299-300].

Могила, висипана на честь Шевченка, стає символом правди народу. «Аби світ знав, як нас москалі з ярма вигрібають. Ми їм ту могилу не зараз забудемо, як ми її досипали, то свитало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги нас боліли» [3, т. 1, кн. 1, с. 301].

Патріотична тема у новелах В. Стефаніка другого періоду творчості набуває особливого звучання. У цей період письменник часто використовує «внутрішні діалоги» таким чином, що його «герої висловлюють його власні думки, погляди і спостереження. Така форма мистецького викладу дозволила письменникові вилучити опис та аналіз подій і явищ, а передусім ідеалізацію зовнішнього світу. Вкладаючи зміст у мінімальну кількість слів і часто вживаючи зрозумілу з контексту еліпсу, Стефанік досягає найбільшої інтенсивності вислову всіх складних психічних переживань» [4, с. 217].

Новела В. Стефаніка «Сини» присвячена близькому другові письменника, одному з діячів культурного і суспільного руху в Галичині Левкові Бачинському. Переживання героя новели, старого селянина над долею усього народу передано своєрідною формою «внутрішнього діалогу». Ці діалоги більше фіктивні, ніж реальні, вони максимально зосереджені на долі двох синів старого Максима, які пішли воювати за Україну. Експресією насичені слова Максима до улюбленого помічника – коня: «Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакові, скусав а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, що ледви на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую, я тебе сльозами поливаю, а ти кусаєш» [3, т. 1, кн. 1, с. 305].

Форма «внутрішнього монологу» зосереджена на переживанні за своїх синів: «Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. «Тату, – каже, – тепер ідемо воювати за Україну». – За яку Україну? А він підоймив шаблев груду землі та й каже: Оце Україна, а тут, – і справив шаблев у груди, – отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, – каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси, та й бувайте здорові! Як та его шабля блиснула тай мене засліпила. Сину, – кажу, – та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік. – Добре, – каже, – тату, підемо оба» [3, т. 1, кн. 1, с. 308]. Героїзм простого селянина Максима, як відзначив Вацлав Морачевський, має надзвичайну потугу. «Старий Максим, що втратив на війні двох синів, носить у душі більший, на його думку, біль, ніж Мати Божа («Ти дала одного, а я двох»), цей дід, у якого від болючих дум пече сивий волос, як розжарений дріт, ще має силу бори-

катися зі зміями-кіньми, ще годен... землю робити»[3, т. 1, кн 1, с. 308].

Відомий український бібліограф Володимир Дорошенко згадував: «Колись іще був живий Гнатюк (Володимир Гнатюк), до Львова приїхав Стефанік, і читав у його хаті своїх «Синів», це було незрівняне читання. Властиво було це не читання, а нововідтворення, новонародини твору. Але яке! Стефаніків голос гримів, сам він гаратав кулаком по столі, кидав собою, рвав волосся, був несамовитий. Скінчив цілком знесилений. Ми були приголомшені цим видовищем. От таке казав мені Стефанік, діється з ним завжди, як він пише свої твори. Він їх відхоронує. Тому не може писати багато!»[1, с. 3]

Особливою темою творчості В. Стефаніка цього періоду є осмислення наслідків I світової війни – «воєнні шкоди», що стали фатальними для селянства Галичини. Вони принесли не тільки фізичні каліцтва, але й виявляли значення людського у людині.

Війна принесла фізичні і моральні травми українцям, особливо жінкам. У новелі «Гріх (Думає собі Касіяниха)» письменник змалював долю жінки, яка народила позашлюбну дитину – «москалика» в час перебування її чоловіка на фронті. Як і у попередніх творах, у новелі «Гріх» автор не вдається до широкого опису подій війни, він тільки фіксує психологічні нюанси, пов'язані із зустріччю чоловіка з дружиною. Внутрішній монолог Касіянихи зосереджений тут на сні дитини, що шукає маминих грудей, та думки матері, яка малює собі страшну картину помсти чоловіка за подружню зраду («Буде волочити біле тіло попід лави та попід сошки...») [3, т. 1, кн. 1, с. 328].

Фізичні муки – це не найстрашніше. Касіяниха вже пережила немало горя від рідних сестер, батька та матері, громади села. Вона думає заподіяти смерть собі або дитині, але тут вирішує залишитися живою, а найбільше її пече майбутня доля байстрюка, який «шовковими очима сміявся» до неї. Ці експресивні переживання матері були даремними. Чоловік прийняв чужу дитину, та Касіяниха на це відповідає: «Ні, я не хочу, щоби ти мої діти годував, я собі сама погоду»[3, т. 1, кн. 1, с. 328]. Вона залишає чоловікові старшу дочку, а з немовлям іде в незнаний світ.

Як і в інших новелах, тут В. Стефанік не дає кінцевого акорду, а тільки натяк на важку долю жінки з дитиною, яка вимушено покидає рідні місця: «...вона майже бігла і як вийшла на гору і зобачила стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові і шептала: – Гріху, мій гріху! Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину!» [3, т. 1, кн. 1, с. 329].

Новела «Воєнні шкоди» передає атмосферу діяльності чиновників, які списували господарям страти, що їх завдала війна. Для сільського чиновництва (війта, священника, учителя) приїзд комісара для оцінки

втрата часів війни – зайвий клопіт, бо мусять його годувати: «Давай їм їсти, давай горівки, ходи з ними по селі за бунтівниками». Заклик комісара жити добре в нових післявоєнних умовах не досягає ефекту. Тим часом, поки пан списував «воєнні шкоди» жінки наносили для нього всілякого добра, а чоловіки в рукавах «таскали румунку». Та пожитися з селянського добра комісарові не довелося. Сільські парубки напали вранці на нього, відібрали усі дари: «Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з лиця. Николай рукавом, а комісар хустинкою. – А то хамаи здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? Чорта в зуби! – І так було» [3, т. 1, кн. 1, с. 313].

Останні твори письменника, написані уже у кінці 20-их – початку 30-их рр., «Роса» (1927), «У нас все свято» (1932), наочно свідчать, як під впливом освіти змінюється і світогляд його героїв. У новелі «Роса» автор, роздумуючи про своє босоноге дитинство, буйну молодість, мудрість господаря відтворює вічний колообіг життя, наповнюючи твір тугою за прожитими роками: «Пташки співатимуть, сонце буде світити, і роса даватиме життя всьому живому, але це буде без нього [...] Баную, куме, що ти мене не будеш заросювати, як ти святе сонце родишся [...]».

А внуки – радість Лазаря, бо не п'ють, не гуляють і до корчми не йдуть, а гудуть як бджола: Україна, Україна[...]

Вони в мене чемні, най їх Бог благословить з їх надіями. Вони хотять нового, на те вони молоді» [3, т. 1, кн. 1, с. 320].

Оцінюючи останню збірку творів В. Стефаніка «Земля», Мирослав Семчишин писав, що у цій збірці приходять до голосу молоде «мужицьке» покоління. Ті сини села, що покінчили вже школи. «Батьки їх хоч самі не грамотні, подбали про те, щоб їх сини пішли до міста, вивчилися на «панів» і шукали легшого хліба в житті. Удержати діти в місті не було так легко» [2, с. 49].

Творчість Василя Стефаніка знаменувала собою новий етап у розвитку української літератури кінця ХІХ – перших трьох десятиліть ХХ століття. Поруч з творами Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Катрі Гриневичевої новели Василя Стефаніка свідчили про пошуки нових, модерних пошуків української літератури в художньому освоєнні дійсності.

Як і в перший період творчості (1897–1901), другий період творчості письменника розкриття теми України набуває особливо яскравого втілення в художніх творах, публіцистиці, що зробило письменника одним з найбільших виразників думок і прагнень нашого народу.

Література

1. Дорошенко В. Василь Стефанік. *Життя і знання*. Львів, 1937. Ч. 1. С. 3.

2. Семчишин М. Україна Стефаникових творах. *Жіноча доля*. Коломия, 1937. Ч. 1/2. 14 січня. С. 49.
3. Стефанік В. Збір. творів : У 3 т., 4 кн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020.
4. Черненко Н. Експресіонізм Василя Стефаніка. Мюнхен: Сучасність, 1987. С. 217.

THEME OF UKRAINE IN ARTISTIC AND JOURNALISTIC DISCOURSE OF VASYL STEFANYK

Mykhailo Hnatiuk

*Ivan Franko National University of Lviv; 1, Universytetska St., Lviv, 79000;
e-mail: mychajlo.hnatiuk@gmail.com*

The author of the article analyzes V. Stefanyk's short stories, in which the author comprehends the formation of the national consciousness of Ukrainians after the failure of the liberation struggles of 1918-1920. Patriotic theme that at the turn of the XIX-XX centuries found artistic embodiment in the image of the offended peasantry, in the second period of the writer's work (1916-1936) was realized in stories depicting the formation of a new generation of nationally conscious Ukrainians who came out of this peasantry. The author of the study analyzes the short stories "Maria", "Sons", involving in the analysis the journalism and correspondence of the writer. This suggests that the works of V. Stefanyk of this period became one of the brightest patriotic examples of Ukrainian literature of the first half of the twentieth century.

Key words: *Vasyl Stefanyk, theme of Ukraine, artistic and journalistic discourse, "internal dialogue", expressionism.*